

ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди**

Випуск 56

Харків
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
2022

Редакційна колегія: **Халіман О. В.** – гол. ред., д.ф.н., доц., доц. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Голобородько К. Ю.** – д.ф.н., проф., декан укр. мовно-літ. фак-ту імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Даниленко А. І.** – повний проф. каф. сучасних мов і культур Пейсівського ун-ту (м. Нью-Йорк, США); **Ковтун О. В.** – к.ф.н., доц., доц. каф. теорії і практики перекладу факультету іноземних мов Донец. нац. ун-ту імені Василя Стуса; **Костікова І. І.** – д.п.н., проф., зав. каф. теорії і практики англійської мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Краснобаєва-Чорна Ж. В.** – д.ф.н., проф., проф. каф. загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донец. нац. ун-ту імені Василя Стуса; **Маленко О. О.** – д.ф.н., проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Ніка О. І.** – д.ф.н., проф., проф. каф. укр. мови та прикладної лінгвістики Ін-ту філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка; **Олексенко О. А.** – к.ф.н., проф., проф. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Петрова Т. О.** – к.ф.н., доц., доц. каф. мовної підготовки Держ. біотехнолог. ун-ту; **Піддубна Н. В.** – д.ф.н., доц., проф. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Попов С. Л.** – д.ф.н., проф., проф. каф. рос. мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Сазонова Я. Ю.** – д.ф.н., доц., зав. каф. фонетики і граматики англ. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Щербакова Н. В.** – к.ф.н., доц., зав. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Рецензенти: **Кочан Ірина Миколаївна** – доктор філол. наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка;

Шкіцька Ірина Юрївна – доктор філол. наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету

Затверджено вченою радою

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

(пр. № 5 від 24.06.2022 р.)

Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація — наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р.) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук.

Спеціальність ДАК: *філологічні науки (мовознавство, українська мова).*

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, BASE (Bielefeld Academic search Engine), Google Scholar (Гугл Академія), Polska Bibliograf Naukowa, ERIH PLUS.

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)

Свідцтво про державну реєстрацію: KB № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 року.

Адреса редакції: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

Телефон: (0572) 68-02-36

Електронну версію збірника розміщено на сайті:

<http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics>

E-mail: lingvos@meta.ua

Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. 422 с.

У збірнику вміщено статті, що репрезентують широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання лексикології, граматики, текстознавства, дискурсології, лінгвопоетики, лінгвоконцептології, лінгводидактики), огляди, рецензії.

Відповідальний за випуск: д.ф.н., доц. О. В. Халіман

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

МОТИВНА СТРУКТУРА ТЕКСТУ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА

Осмилено феномен мотивної структури як спосіб втілення в тексті семантико-прагматичної категорії мотиву, сутність якої пов'язана з усвідомленими чи неусвідомленими внутрішніми станами, що спонукають до діяльності, забезпечуючи реалізацію в ній особистісних смислів автора (наратора) й персонажів. Схарактеризовано закономірності організації мотивної структури, що узгоджуються з динамікою модусних планів тексту в аспекті реалізації інваріантної моделі “перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий модус”. Описано інваріантну модель мотивної структури та простежено характер її варіативності відповідно до типу письма.

Ключові слова: текст, мотив, мотивна структура, модус, варіативність.

Zaborna M. S. Motive Structure as a Linguistic Problem. *A phenomenon of motive structure has been considered as a way to embody a semantic-pragmatic category of motive in the text, which is related to conscious or unconscious internal states that motivate activity, ensuring the realization of personal meanings of the author (narrator) and characters. The topicality of the study is seen as the need to detail the mechanisms of implementation of text categories. Accordingly, the aim of the article is to substantiate the relevance of the motive structure of the text to actualize the motive as a semantic-pragmatic textual category. It can be achieved by solving the following tasks: to clarify the constitutive elements of the motive structure and identify their lingual signals; to highlight aspects of variability of motive structure in different types of texts; to outline the correlates of the motive structure in the superficial organization of the text.*

Within the scope of the tasks the principles of motive structure organization have been characterized, which, in its turn, is consistent with the dynamics of modus plans of the text in the aspect of realization of invariant model “perceptive modus → emotive modus → mental modus → will modus”. Invariant model of motive structure has been described, as well as the character of its variability according to the manner and type of writing has been traced. Variants of motive formation models have been specified: the classical elementary linear model; graded linear model; spiral model. Implemented in the mentioned models, the main aspects of variability of the motive structure have been actualized, which are related to: the specificity of the dynamics of modus plans in different types of texts, the nature of the modus categories involved, and individual author’s modus preferences. The ways of implanting the motive

structure into the surface organization of the text have been clarified: the specificity of reproduction of variants of the motive structure in text units has been observed. Relevant complex syntactic goals and multilevel semantic formations that are realized in distantly located complex syntactic unities, combined by means of associative cohesion have been described. On this basis, the problem of the functioning of motive structures has been highlighted both in the texts of a certain author and in the texts that appear in the paradigm of one-type and multiple-types of writing.

Key words: text, textual category, motive, motive structure, modus, complex syntactic unity, lingual signal.

Вступ

Поняття мотивної структури тексту окреслюється у зв'язку з актуалізацією текстової категорії мотиву, що опирається на розуміння цього феномена як спонукання (англ. "motive"). Його сутнісні параметри увиразнюються в дихотомії "motif – motive", де "motif" (укр. "мотив") корелює з літературознавчим терміном на позначення елемента оповіді. Характер цієї термінологічної опозиції та її релевантність для категорійного статусу мотиву в площині лінгвістики тексту обґрунтовано в статті «Мотив vs Мотив як інтердисциплінарний феномен та філологічна проблема» (Заборна, 2020). У цьому контексті мотив визначається як «антропна, ціннісно детермінована семантико-прагматична категорія, яка формується в процесі текстотворення в глибокій текстовій структурі й актуалізується за допомогою певних лінгвальних сигналів у текстових одиницях поверхневої структури, виявляючи свою сутність, пов'язану з усвідомленими чи неусвідомленими внутрішніми станами, що спонукають до діяльності, забезпечуючи реалізацію в ній особистісних смислів автора (наратора) й персонажів» (Заборна, 2020: 40).

Актуальність пропонованого дослідження визначається необхідністю «деталізації складників кожного з етапів мисленнево-мовленневого процесу у випадках творення тексту» (Бацевич, 2019: 22), що передбачає з'ясування механізмів їх розгортання й текстової актуалізації. На цьому тлі аналітичний радикал відстеження процесу імплантації категорії мотиву в текст слугує увиразненню змістовно-семантичної категорії "людина", формуючи текстові образи людини, яка діє, та життя як суцільного "вчинкування" (М. Бахтін). Водночас лінгвістичне "схоплення" категорії мотиву значною мірою увиразнює здатність тексту маркувати засобами мовного коду способи

моделювання автором чужої свідомості, даючи можливість реципієнту пережити те, як “робиться річ” (В. Шкловський).

Аналітичне осмислення мотиву зумовлюють його сутнісні ознаки як антропного феномена, що підлягає інтердисциплінарному дослідженню в сучасній гуманітаристиці. Зокрема, психологічні студії актуалізують мотив на тлі виникнення колізійної ситуації, яка примушує людину страждати й шукати вихід з неї. У цьому плані український психолог В. Роменець розглядає процес формування мотиву з огляду на такі етапи: страждання як неопредмечена пристрасть ~ амбівалентні переживання як результат пристрасті, що знайшла свій предмет і має зробити вибір для власного самовизначення ~ прийняття рішення як мотиваційне самовизначення (Роменець, 2005: 51). Якщо мати за пресупозицію той факт, що способи організації змісту тексту корелюють зі способами структурування реальності й існує певна ізоморфність змісту тексту з інтенційно опрацьованою автором дійсністю, то механізм імплантації мотиву в текст можна узгодити з розгортанням мотивної структури. Відповідно пропонується гіпотеза: реалізація категорії мотиву в процесі конституювання тексту здійснюється відповідно до способу моделювання мотивної структури.

Феномен мотивної структури тексту був передбачений, спостережений та апробований у працях авторки пропонованої статті (Заборна, 2018а; 2018б; 2019). Засадничою позицією викладених у них міркувань стала кореляція постульованих у теорії психології етапів визрівання мотиву з аспектами модусу – прагматичної текстової категорії, що розглядається як «спосіб взаємодії особистості з оточенням» (Ніка, 2009: 19). Відповідно актуалізований ланцюг формування мотиву був скоординований з процесом послідовного переключання модусних реєстрів на зразок “перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий модус”. Тим самим мотивна структура визначилась як компонент глибинної структури тексту, пов’язаний із зумовленою сутнісними психологічними параметрами мотиву зміною модусів сприйняття дійсності, що увиразнюються відповідними лінгвальними сигналами в текстових одиницях поверхневої структури. При цьому модель мотивної структури, що відповідає динаміці модусних планів тексту в аспекті втілення схеми “перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий

модус”, усвідомилась як інваріантна. На цьому тлі окреслилась перспектива для наступних досліджень, осердя якої посіла проблема інваріантної моделі мотивної структури та конститутивних параметрів її варіантів.

Мета статті – обґрунтувати релевантність мотивної структури тексту для актуалізації мотиву як семантико-прагматичної текстової категорії. Відповідно до мети поставлено завдання: 1) визначити аспекти варіативності мотивної структури в текстах різних типів письма; 2) окреслити кореляти мотивної структури в поверхневій структурі тексту; 3) виділити лінгвальні сигнали динаміки модусних планів у мотивній структурі.

Методи дослідження

Відстеження зафіксованих у поверхневій організації тексту способів розгортання мотивної структури під радикалом текстового модусу передбачає звернення до методу семіотичного аналізу. При цьому виявлення в змістовій організації тексту знакових утворень, де актуалізуються лінгвальні маркери модусної динаміки, синхронізує із застосуванням методики процедурно-дискурсивного розгортання тексту.

Відповідно пропонується аналіз чотирьох текстів, пов’язаних з різними типами письма, які репрезентують: а) оповідання Марка Вовчка «Сестра» як взірець розповідної тенденції в українській реалістичній прозі середини XIX ст. століття; б) роман Богдана Бойчука (автор відомий насамперед як один із яскравих представників Нью-Йоркської групи поетів) «Аліпій II і його Наречена», написаний у стилі об’єктивної манери II половини XIX століття, пов’язаної з текстами Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Бориса Грінченка, Івана Франка; в) роман класика української літератури XX століття Олеся Гончара «Твоя зоря», що представляє реалістичну ліро-епічну прозу XX століття як реформований варіант об’єктивної манери письма; г) роман сучасної української письменниці Ірен Роздобудько «Ранковий прибиральник», що є взірцем постмодерної прози кінця XX – початку XXI століття. Тексти об’єднані загальним подійним змістом – “герой відправляється в дорогу”. Цей зміст диференційовано увиразнюється мотивами, які рухають героями в змодельованому фікційному світі: а) захистити власну гідність одинокої жінки від

тиранії братової дружини; б) знайти втрачену наречену; в) виконати службове завдання, від якого можна й відмовитись; г) повернутись на батьківщину.

Виклад основного матеріалу

Розгортання мотивної структури в тексті оповідання Марка Мовчка узгоджується з формуванням подійного змісту на основі такої диспозиції: 1) героїня разом із братовою садить розсаду; 2) сусідка звертається з проханням продати їй розсади; 3) героїня зичливо ділиться розсадою безплатно, чим накликає на себе гнів братови; 4) ображена героїня з докором покидає город; 5а) вдома вона задумується над тим, аби покинути родину; 5б) починає збирати своє добро та роздає одягу племінницям; 5в) переживає чергове емоційне потрясіння від споглядання дитячої радості; 6а) у хату заходять брат з братовою; сім'я сідає вечеряти; 6б) відмова сестри сісти за стіл непокоїть брата й спонукає до перемовин з дружиною; 7) розмова з братом, у якій сестра повідомляє про свій намір; 8) сім'я просить не покидати їх, проте рішення лише набирає сили; 9) переживання безсонної ночі; 10) уранці жінка покидає дім.

Сюжетне осмислення сформованої в такий спосіб та композиційно оформленої в структурі складного синтаксичного цілого історії виокремлює ключові смислові позиції, релевантні для реалізації в тексті феномена вчинку й окреслення мотивної структури: (i) актуалізація каталізатора конфлікту (2); (ii) власне конфлікт та викликані ним страждання героїні (3–4); (iii) переживання героїні як вияв так званої “боротьби мотивів” (5–6–7–8–9); (iiii) утвердження в рішенні та власне вчинок (10).

Виділені смислові позиції узгоджуються з розгортанням мотивної структури під радикалом модусу:

(i) актуалізація каталізатора конфлікту корелює з реалізацією перцептивного модусу: Коли **чую**: *«Боже помагай, і день вам добрий!» Дивлюсь – се наша сусідка.*

(ii) спричинене конфліктом страждання героїні виявляє себе засобом емотивного модусу: *Як почала, як почала...мати божа милостива! Я тільки слізьми вмиваюсь...*

– Братова, – кажу, – не жалувала я для вас нічого, поки що мала!
Гріх вам буде, що ви мене хліба куском тепер дорікаєте!

(iii) переживання героїні, що передбачають здійснення вибору, скоординовані з чергуванням емоційного та ментального модусів, на тлі яких починає проявлятися й утверджуватися вольовий модус:

(5) **Тяжко й важко мені. // Узяла собі таку думку: «Покину їх, піду служити!» // Зібрала своє добро: що в тлумочок склала, а що покликала братових дівчаток та їх обділила. ... Джергочуть коло мене, а // мені вже так жалко, що й словечка не скажу; за слізоньками світу божого не бачу!//**

(7) – *Сестро моя, – каже, – не журись, голубко! ... Подаруй моїй жінці яке там незвичайне слова, зроби мені таку велику ласку, сестро моя рідненька!*

– *Братіку мій, голубчику! Нехай же мене господь милосердний боронить, щоб я з тобою в сварку заходила. Що твоя жінка мене обділила, // я їй те дарую. // Тільки **важко мені на серці**, братіку мій! Нехай поплачу – полегшає. //*

– *Не плач, сестронько, годі!*

– *// Я, брате, **хочу вас покинути** //.*

(8) ...почав мене вговоряти та вмовляти, й жінку привів, – і вона просить: – *Не кидай нас! – Почули діти. Боже! Як кинуться до мене та в плач. // **А я таки маю думку йти в службу** //.*

(9) *Полягали спати. Я й очей не звела: **обняли мене думки та гадки, та журба пекуча...***

(iiii) утвердження в рішенні узгоджується зі звершенням вольового модусу, що передбачає здійснення вчинку: *Ранісінько-ранісінько піднялась. Усі сплять; іще й на зорю не займається, – імла. Восстанне глянула на діток, на брата. ... **Взяла свій тлумочок тихенько й ви-йшла з хати.***

Відповідно на рівні поверхневої організації тексту формується система індексальних мовних знаків, що сигналізують про зміну модусних реєстрів:

а) сенсорні предикатні лексеми *чути, дивитись* як маркери перцептивного модусу;

б) слова категорії стану *тяжко, важко, жалко, гріх*; атрибутивна номінація *журба пекуча*; фразеологічні одиниці *слізьми вмиватись, світу божого не бачити*; і слова *не сказати*; інтер'єктив *мати божа милостива!* як засоби мовного коду на позначення психоемоційних станів суб'єкта та лінгвальні сигнали емотивного модусу;

в) описові дієслівно-іменні сполуки *мати думку, взяти собі думку, думки та гадки обняли* як кореляти ментального модусу;

г) модальна лексема *хотіти* як засіб актуалізації вольового модусу та дискурсивні слова *а й таки*, які, транслюючи в контекстному оточенні *А я таки маю думку йти в службу* семантико-прагматичні смисли внутрішнього спротиву й ментального підтвердження рішення, слугують індикаторами волютивності.

Скоординоване з певними мовними сигналами втілення мотивної структури в поверхневій організації тексту передбачає й імпліцитну реалізацію модусних смислів. Зокрема, лексико-семантичне наповнення текстового відрізка *Ранісінько-ранісінько піднялась. Усі сплять; іще й на зорю не займається, – імла. Востаннє глянула на діток, на брата*, що передує текстовій імплантації вчинку, актуалізує семантичні пресупозиції, підставові для виведення імпліцитних текстових смислів, які увиразнюють звершення вольового модусу: ‘якщо піднімаються ранісінько-ранісінько й виходять з дому, коли всі сплять, то значить, що хочуть вийти непоміченими; усвідомлення того, що, прощаючись, дивишся на когось востаннє, передбачає готовність до прощання, – отже, героїня оповідання утвердилась у своєму намірі’.

Послідовне перемикання модусних реєстрів у мотивній структурі оповідання Марка Вовчка за зразком “перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий модус” визначає лінійну модель її реалізації як елементарний вияв інваріантного зразка.

На цьому тлі механізм формування мотиву, відпрацьований в об’єктивній манері письма, яку представляє текст Богдана Бойчука, увиразнює ту ж наближену до інваріантної схеми лінійну модель мотивної структури. Еквівалентом такої моделі на рівні поверхневої структури виступає складне синтаксичне ціле, де функціонують предикатні лексеми та синтагми, які, позначаючи певні аспекти модусного змісту, маркують етапи становлення мотиву: «(i) фокусування об’єкта пристрасті, пов’язане з дією перцептивного модусу; (ii) страждання героя, викликане неусвідомленим бажанням, що загалом виявляється в актуалізації емотивного модусу тексту; (iii) опредмечення пристрасті та амбівалентність відчуттів у процесі здійснення вибору на тлі чергування емотивного й ментального реєстрів та актуалізації вольового модусу; (iiii) прийняття рішення на тлі утвердження

вольового модусу» (Заборна, 2019: 159–160). Відповідно значною є вірогідність реалізації лінійної моделі мотивної структури в текстах реалістичної прози.

У постмодерному тексті І. Роздобудько лінійна схема розгортання мотиву виявляється градуйовано. У результаті в поверхневій організації тексту виділяється багаторівневе семантичне утворення, що реалізується в дистантно розташованих складних синтаксичних цілих, об'єднаних засобом асоціативної когезії, у кожному з яких простежується лінійна схема переключання модусних реєстрів. При цьому незаперечним залишається факт реалізації в глибинній текстовій структурі модусних переходів на кожному рівні та функціонування відповідних мовних сигналів у поверхневій структурі. Для прикладу:

(1) *На ліжку мою увагу привернула розкрита книжка – добряче пошматована, з пожовклими сторінками. Я не можу втриматись і заглядаю в неї... **Оце так!** Я навіть присідаю на краєчок ліжка. Це – «Три товариші» Ремарка! Причому таке саме старе видання 64-го року, яке було й у нас удома. **Ну хіба не жах!** – я зовсім одвик від рідної кирилиці.... **Відчуття було таке, ніби хтось устроїв залізну палю в моє забетоноване нутро й намагається розколупати цей моноліт. У мене навіть зуби звело.** Три товариші... Я, Дмитрик і Серж... Однокласники. Потім – однокласники.*

(2) *Я замінив рушники, розклав на поличках мило, шампунь та інші дурниці. **Кинувши останній погляд** на результати своєї роботи, я **помітив**, що біля дзеркала лежить зворушливий тюбик зубної пасти, перечавлений у “талії”. **Дивина!** Саме за це я одержував прощухани спершу від матері, потім від Світлани, але так і не позбувся цієї звички, яка дратувала всіх моїх жінок.*

(3) *Я **позирнув** на попільницю. **Помітив:** там лежали обгортки від льодяників «Барбарис». Я ще **пам'ятав** ці червоні довгасті ягідки, намальовані на срібному тлі. От тільки смак геть **забув**. Далі на мене чекало **маленьке відкриття:** кілька таких самих обгорток були складені “корабликами”. **Та що ж це?!** Я теж любив так робити в дитинстві.*

(4) *Я, немов злodyжка, відчинив шафу. Вона була напівпорожня. ... Нема на що глянути. Тільки запах змусив мене, наче пса, насторожити вуха: від одягу струменів ледь уловимий **запах бузку**. Зовсім немодний, без екзотичних домішок, мабуть, нестійкий, недорогий, але дуже*

зворушливий. Я позирнув на туалетний столик. **Звісно ж!** На ньому стояли єдині у світі парфуми, назву яких я знав. Вірніше, навіть не саму назву (вона була простою, як двері, – «Бузок»), а фірму або ж місцевість у Латвії, де їх виробляють, – «Дзінтарс». Перші парфуми, що я їх купив... кому? Вже **не пам'ятаю**. Якомусь дівчиську на 8 Березня.

Наведені текстові одиниці марковані засобами мовного коду, що корелюють з плином модусів у структурі актуалізованого семантичного утворення. У цьому аспекті простежуються:

а) лінгвальні сигнали перцептивного модусу:

– предикатні лексеми на позначення візуальної сенсорної діяльності *заглянути* (1), *кинути погляд* (2), *позирнути* (3, 4), *помітити* (3);

– предикативне сполучення *привернути увагу* (1), що імплікує модус перцепції;

– атрибутивна номінація *розкрита книжка* (1), що імплікує візуальний аспект сенсорики;

– одоративна номіналізація *запах бузку* (4), пов'язана з нюховим каналом перцептивної діяльності;

б) мовні маркери емотивного модусу:

– емоційно-експресивні висловлення на зразок *Оце так!* (1), *Дивина!* (2), *Та що ж це?!* (3), *Звісно ж!* (4);

– фразеологічне сполучення на позначення зумовлених емоційним переживанням соматичних відчуттів *зуби звело* (1), що в контекстному поєднанні з дискурсивним словом *навіть* обтяжується прагматичним смислом несподіваності, невідповідності чинної реакції звичній поведінці суб'єкта стану;

– модель займенниково-співвідносного фразеологічного речення зі сполучною скріпою *таке – ніби* (1), у якій значення семантично спустошеного опорного слова *таке* реалізується з огляду на асоціативний причиново-наслідковий зв'язок між предикативними частинами: ірреальна, неординарна, виняткова ситуація в підрядній частині, виступаючи причиною стану справ, відтвореного в головній, конкретизує значення слова *таке* як 'неймовірне, вражаюче, болюче', чим створюється ефект гіпертрофованого соматичного переживання емоційного потрясіння;

в) імпліцитна реалізація ментального модусу знання, увиразненого прагматичною конотацією пам'яті, згадки, що усвідомлюється

в опозиції з експліцитним своїм виявом засобом предикатної лексики *пам'ятати* (3), – для порівняння: [*Пам'ятаю*], *саме за це я одержував прощухани спершу від матері, потім від Світлани* (2).

Аналіз окресленої мотивної структури на тлі інваріантної моделі виявляє й інші її особливості:

1) факультативність позиції вольового модусу (з представлених чотирьох рівнів тільки на двох актуалізується модус бажання): *Я... дбайливо поклав на місце книжку. Мені шкода було випускати її з рук... Мені хотілося сховати її під полу робочої куртки й забрати з собою* (1); *Прочитавши сторінку, я відчув, як непереможно мені захотілося, щоб господарка книжки довідалася про моє існування* (4);

2) звершення кожного рівня не позначене формуванням мотиву, а маркується імпульсивними діями, що виходять за межі типової поведінки героя: (1) *Я не можу втриматись і заглядаю в неї* (в книжку – М. З.). *Оце так! Я навіть присідаю на краєчок ліжка.* (2) *Я завернув до Аль Венетто. ...замість звичного пива, замовив "Grand marnier".* (3) *Попільницю я витрусив і замислився: чи викидати "кораблики"? Потім рішуче згріб їх у кишеню.* (4) *Коли номер сяяв, як операційна, я вже знав, що треба робити. Як знав і те, що це може коштувати мені роботи* (далі герой доволі інтимно наводить лад у речах жінки – М. З.);

3) власне рішення та його мотив визріває як вершина градації всіх рівнів й есплікується у фінальному висловленні: *Я стою на початку дороги, за якою десь удалині біліє сніг...Але я повинен рухатись, щоб відчувати вітер і ніч. Я повертаюсь. І ще. Я хочу підняти телефонну слухавку і набрати сім цифр* (ідеться про цифри, які виділила в книзі незнайомка і які, як це з'ясується в процесі розвитку сюжету, є телефонним номером у рідному місті героя – М. З.).

Текст Олеся Гончара втілює ту саму позначену врівноваженням розповідних та дискурсивних тенденцій об'єктивну манеру письма, що й роман Богдана Бойчука. Однак він більш діалогізований і виявляє властиву літературі ХХ століття присутність тих дискурсивних елементів, що «проступають у ній у вигляді оцінок і характеристик, загальних міркувань дискурсивного типу, які маркують слово "іншого"» (Папуша, 2013: 117). Водночас складнішим видається й спосіб організації мотивної структури, що певною мірою зближує його зі зразками постмодерної прози. Зокрема, формується складне

семантичне утворення, у якому втілена та ж багаторівнева реалізація лінійної моделі, що узгоджується з динамікою модусних планів. Наприклад, мотив учинку героя, який, замість того щоб повернутись, як це було заплановано, додому, вирушає в дорогу із черговою дипломатичною місією, осмислюється на підставі ретроспективного зображення подій із його життя, позначених фактами вчинків, що для здорового глузду звучать наче “дисонансний акорд”. Тим самим на тлі подійного змісту увиразнюється історія, нарація якої окреслює чотири рівні мотивної структури, крізь які проходить смислова лінія маркованих учинками ціннісних преференцій героя: (1) виснажлива далека дорога у вихідні до виставленої в музеї слов’янської Мадонни як “висока духовність vs базові потреби буденної свідомості”; (2) одруження з дівчиною, що в роки війни жила на окупованій території, як “кохання vs кар’єра”; (3) допомога на трасі потерпілій незнайомій людині як “великодушність vs поміркованість”; (4) самовільна віртуозна посадка на “кукурузнику” над щойно визволеним рідним селом як “відчайдушність vs обережність”.

Водночас, попри позірну близькість із градуїтованим виявом лінійної моделі, текст Олеса Гончара реалізує інший механізм актуалізації вчинку на кожному з її рівнів: він не репрезентується в постпозиції модусної динаміки, а констатується як феномен, мотив якого персонажі намагаються зрозуміти. При цьому рівні виявляють ту саму тенденцію до переключання модусних реєстрів. Зокрема, на першому рівні вона втілюється в такий спосіб:

а) актуалізація перцептивного модусу:

Цятки сигнальних вогнів, цілі грона мокро розблислих рубінів заповнили перед нами всю трасу. Від самого досвітку незліченно й незникно червоніють вони перед нами на “кадилаках”, б’юїках, “Лінкольнах”, “мерседесах”, весь час віддаляючись в імлі світання, плавно й невловно втікаючи.

б) реалізація різновидів ментального модусу:

– модус незнання:

Щось вони мені нагадують своєю вишневістю, але що?

Запитую Заболотного, чи не викликають і в нього ті рубіни якихось асоціацій;

– модус думки (гадки):

Мовчить хвилину мій друг. Потім каже задумливо:

– **По-моєму**, чимось схожі вони на Романові яблука... Так, так, то все втікають від нас яблука Романа степового;

– оцінний модус, ускладнений образними конотаціями:

Як то все далеко було! Було десь у нашім **дитячім палеоліті**, де ще тільки маревні ріки струменіли нам у степу, як образ чистоти й вічного руху, і все було переповнене світлом, все живе в пестощах мліло під ласкавим, найласкавішим сонцем нашого тернівицанського літа!

– модус припущення:

– В літах дитинства, – каже згодом до мене Заболотний, – **можливо**, закодовано щось вельми для нашої душі необхідне, таке, що потім упродовж усього життя позначається на наших цілком “дорослих” вчинках... Ти як вважаєш? Допускаєш таку можливість?

– модус пам'яті, обтяжений перцепцією:

Отож, як задзвонило, як закленькало сріблястими тонами на весь степ, уже ми знаєм, куди нам **дивитись**, кого **вистежувати**... Дядько Роман цього ранку, вирушаючи до села, виходить із двору з великим тугим вузлом: з чистої білої хустки так і випинається боками **щось кругле**. Оце кругле, що у вузлі завузловане, воно найбільше й розпалює нашу уяву...

Лежимо край степової доріжки, зачаєні, причухлі, і серця наші калатають, в кожному вишумовує збурена хвилюванням кров. Польова доріжка з межовими стовпчиками сіріє серед стерниці, дядько Роман повагом іде по ній... Та ось він на хвилюку зупинився біля межового стовпчика... Зараз щось буде! Радісний дріж пробігає по тілу, дух тобі перехоплює... Так і є: дядько Роман, навіть не глянувши в наш бік, тільки вусом усміхаючись, шугає рукою в загадковий свій вузол. Минає мить, і нарешті з'являється з вузла... **яблуко**, та яке! Лежить на долоні, **червонощоке**, свіже, велике, просто мов сонце вранішнє!.. Увінчавши яблуком найближчий до нас стовпчик, дядько Роман далі пішов не озируючись. <...> От він, наблизившись до другого стовпчика, знов зупиняється, і знов від невидимого нам доторку його руки на стовпчику враз **спалахне жарким рум'янцем** те, що виростало в його садку, набралось там сонця й краси! І ми, ніби заворожені, **проводжаємо поглядами** цього високого, сухорлявого чоловіка, що пішов і пішов шляхом до села, біля кожного межового стовпця зупиняючись, і там, де він пройшов, усі стовпчики придорожні ніби оживають, випускають пуп'янок цвіту, уквітчуються красою Романового чарівницького саду!

– контамінація модусів знання та незнання:

– **В чім тут річ? Чому саме його образ так глибоко вкарбувався в пам'ять?** Було ж у Тернівщині ще кілька Романів, один навіть родичем доводився нам, Заболотним, а запам'ятався найбільше чомусь саме цей – Роман-степовий... **Річ, звичайно ж, не тільки в його яблуках, а скорше в тих щедротах людяності, які чи не вперше нам від нього відкрились. Так чи інак, а чомусь запав в душу міцно, назавжди.** Ось уже й сам посивів, і Роман той начебто міг давно забутись, а він що далі, то навіть частіше виринає звідти, з нашої степової античності. Міг би ти науково пояснити – **чому це?**

– модус знання, поєднаний з оцінкою:

– Юна душа завжди шукає в житті щось істинне, справжнє, тобто неминуще, для формування своєї структури їй, певне, саме такий вітамін потрібен... До того ж дитяче сприймання – це сприймання поетів, іноді дитина одним зблиском інтуїції схоплює саму суть, щоб потім відкриття зберегти надовго, надійно;

– модус вірогідності, що через модус бажання переростає в модус віри:

– Щось, подібне, **певне**, сталося і в цьому випадку...

Іноді й зараз **хочеться уявити**, як він жив у степу самотою. Всі вітри – його. Стугоняють, розгулявшись, зимовими ночами. А зате влітку! Над степом зоряно, так там просторо в небі. Зірки, мов бджолята, всюди поприлипали на небесних квітках. Вийде Роман і дивиться. **Загадка всіх загадок – там, угорі...**

– модус оцінки:

– Звичайно, – кажу, – Роман-степовий був людина непересічна, натура із тих, хто у творенні, постійному, щоденному, знаходив сенс свого існування на землі. **Для нас він людина, яка жила у злагоді з власним сумлінням**, ми це вгадували інтуїтивно;

– модус думки, обтяжений оцінкою:

а людина, що з сумлінням своїм не конфліктує, це ж таки... – я підшукую потрібне слово.

– **Це людина, а не бутафорія**, – засміялась Ліда, без зусиль перелякуючи мене, тугодума.

На тлі універсальної властивості своєї організації, пов'язаної зі зміною модусних планів, мотивна структура тексту Олеса Гончара виявляє риси своєрідності, зокрема: 1) пріоритетність ментального

модусу й аксіологічного його різновиду; 2) нейтралізація емотивного та вольового модусів; 3) імпліцитний характер мотиву вчинків, що виводиться на кожному рівні з огляду на звершення динаміки модусів актуалізацією одного й того самого ціннісного смислу – “життя у злагоді з власним сумлінням”. Детальніше про ці аспекти мотивної структури тексту роману «Твоя зоря» йдеться в окремому дослідженні авторки статті (Заборна, 2018: 48–51).

Актуалізація однієї й тієї ж цінності в різних контекстах дає підстави для припущення, що мотивна структура тексту Олеся Гончара виявляє ефект спіральної динаміки реалізації мотиву фінального вчинку впродовж двох етапів:

I. На кожному рівні мотивної структури виводиться імпліцитний неусвідомлений апостеріорний мотив учинку як релевантне для виокремлення витків спіралі “утвердження цінності”.

II. Рух ціннісного смислу в спіральній моделі мотивної структури породжує імплікатуру дискурсу, з опертям на яку виводиться мотив вершинного вчинку, що усвідомлюється як “реалізація здобутої упродовж життя цінності”. Водночас імпліцитний спосіб втілення мотиву в інформаційний простір тексту корелює з експліцитними активаторами цієї категорії: зокрема, роль орієнтувальних сигналів лінгвокомунікативного характеру виконують дискурсивні текстові елементи, як-от, наприклад, мовленнєвий жанр заперечення: – *Запевняю вас, Софіє Іванівно, для нього цей політ такий же не обов’язковий, як, до речі, і та їхня подорож до Мадонни... – Заболотна випросталась, примружилась гнівно: – І саме тому, що цей політ для нього є продовженням тієї подорожі, він летить.*

Виявлені форми реалізації інваріантної моделі мотивної структури можна вважати одним із аспектів функціонування мотиву як текстової категорії. При цьому результати аналізу дають змогу зробити певні узагальнення, релевантні для лінгвістичної теорії мотиву.

Висновки

1. Реалізація категорії мотиву у процесі породження тексту передбачає формування мотивної структури, інваріантна модель якої відповідає динаміці модусних планів у глибинній організації тексту в аспекті втілення схеми “перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий модус”.

2. Інваріантна схема мотивної структури виявляється у варіантних моделях, що при першому наближенні конкретизуються як (а) класична елементарна лінійна модель; (б) градуйована лінійна модель; (в) спіральна модель. Виділенню варіантів слугують такі аспекти їх організації, як постпозиційна / препозиційна констатація факту вчинку на тлі модусної динаміки; специфіка динаміки модусних планів; характер використовуваних модусних категорій; модусні преференції.

3. Конкретні реалізації варіантних моделей мотивної структури втілюються на рівні поверхневої організації тексту в певних текстових одиницях.

Лінійна модель розгортання мотиву актуалізується в структурі складного синтаксичного цілого, змістова організація якого послідовно увиразнює етапи становлення мотиву під радикалом текстової категорії модусу.

Градуйована модель пов'язана з формуванням багаторівневого семантичного утворення, що реалізується в дистантно розташованих складних синтаксичних цілих, об'єднаних засобом асоціативної когезії, у контексті якого вчинок та його мотив визріває як вершина градації всіх рівнів.

Спіральна модель маркується організацією багаторівневого семантичного утворення, що реалізується в дистантно розташованих й об'єднаних засобом асоціативної когезії складних синтаксичних цілих, які в змістовно-тематичному аспекті диференціюють рівні, кожен з яких транслює ціннісний смисл як імпліцитний мотив констатованого вчинку та основний чинник формування імплікатур дискурсу, з опорою на які виводиться мотив фінального вчинку.

4. Основні моделі мотивної структури узгоджуються з певними типами письма. Зокрема, лінійна модель корелює з об'єктивною манерою письма, властивою текстам реалістичної прози; градуйована модель притаманна текстам постмодерністської літератури; спіральна модель виявляється в текстах, що відповідають зразкам ліро-епічної прози.

Загалом окреслений стан справ актуалізує проблему зіставлення мотивних структур як у текстах певного автора, так і в текстах, що виявляються в парадигмі одного й різних типів письма. При цьому релевантним для осмислення поставленої проблеми стає характер

відтворення варіантів мотивної структури в одиницях поверхневої організації тексту й типізація лінгвальних сигналів, які увиразнюють модусні переходи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич, Ф.** (2019). *Нариси з теорії тексту*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
2. **Бацевич, Ф.**, & Кочан, І. (2016). *Лінгвістика тексту*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
3. **Заборна, М. С.** (2018а). Комунікативно-прагматичні параметри мотивності як аспекту змістової організації тексту. *Лінгвістичні дослідження*, 48, 153–161. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1242868>.
4. **Заборна, М. С.** (2018б). Лінгвопрагматичні параметри мотивної структури тексту Олеся Гончара «Твоя зоря». *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка*. Серія «Літературознавство», 49, 37–52.
5. **Заборна, М.** (2019). Дихотомія «Смисл – Текст» в екстраполяції на мотив як лінгвістичну текстову категорію. *Вісн. Львів. ун-ту*. Серія філологічна, 70, 154–167. <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9765>.
6. **Заборна, М.** (2020). *Мотив vs Мотив* як інтердисциплінарний феномен та філологічна проблема. *Studia Methodologica*, 50, 34–47. DOI 10.25128/2304.1222.20.50.04.
7. **Ніка, О. І.** (2009). *Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI–XVII ст.* Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.
8. **Папуша, І.** (2013). Українська література в наративній перспективі. *Modus ropens. Нариси з наратології* (с. 113–118). Тернопіль: Крок.
9. **Роменець, В. А.** (2005). *Історія психології*. Київ: Либідь.

ДЖЕРЕЛА

1. **Бойчук, Б. М.** (2004). Аліпій II і його Наречена. У *Бойчук, Б. М. Три романи* (с. 175–261). Київ: Факт.
2. **Вовчок, Марко** (1955). Сестра. У *Вовчок, Марко. Твори*. (Т. 1). (с. 3–20). Київ: Держлітвидав.
3. **Гончар, Олександр** (2005). Твоя зоря. В *Гончар, Олександр. Вибрані твори*. (Т. 2). (с. 255–610). Київ: Сакцент Плюс.
4. **Роздобудько, І.** (2015). *Ранковий прибиральник*. Київ: Нора-Друк.

REFERENCES

1. **Batsevych, F.** (2019). *Narysy z teorii tekstu [Essays on text theory]*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
2. **Batsevych, F.**, & Kochan, I. (2016). *Linhvistyka tekstu [Text Linguistics]*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
3. **Zaoborna, M. S.** (2018a). Komunikatyvno-prahmatychni parametry motyvnosti yak aspektu zmistovoi orhanizatsii tekstu [Communicative and pragmatic parameters of motiveness as the aspect of content organization of the text]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 48, 153–161. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1242868> [in Ukrainian].
4. **Zaoborna, M. S.** (2018b). Linhvoprahmatychni parametry motyvnoi struktury tekstu Olesia Honchara «Tvoia zoria» [Linguopragmatic parameters of the motive structure of the text in the novel by Oles Honchar «Tvoia zoria (Your Star)»]. *Nauk. zap. Ternop. nats. pед. un-tu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Seriiia «Literaturoznavstvo» – *Scientifi Papers of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University: Literature Studies*, 49, 37–52 [in Ukrainian].
5. **Zaoborna, M.** (2019). Dykhotomiia «Smysl – Tekst» v ekstrapoliatsii na motyv yak linhvistychnu tekstovu katehoriuu [Dichotomy «Sense – Text» being extrapolated on the motive as a linguistic

textual category]. *Visn. Lviv. un-tu. Seriiia fĭlohichna – Bulletin of the Lviv University. Series Philology*, 70, 154–167. <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9765> [in Ukrainian].

6. **Zaoborna, M.** (2020). *Motif vs Motive* yak interdystsyplinarnyi fenomen ta fĭlohichna problema [*Motif vs Motive* as an interdisciplinary phenomenon and philological problem]. *Studia Methodologica*, 50, 34–47. DOI 10.25128/2304.1222.20.50.04 [in Ukrainian].

7. **Nika, O. I.** (2009). *Modus u staroukrainskii literaturnii movi druhoi polovyny XVI–XVII st.* [*Modus in old Ukrainian literary language of the second half of XVI–XVII centuries*]. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

8. **Papusha, I.** (2013). *Ukrainska literatura v naratyvni perspektyvi* [Ukrainian literature in narrative perspective]. In *Modus ponens. Narysy z naratolohii – Modus ponens. Essays in Narratology*. Ternopil: Krok [in Ukrainian].

9. **Romenets, V. A.** (2005). *Istoriia psykholohii* [*History of psychology*]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

SOURCES

1. **Boichuk, B. M.** (2004). Alippii II i yoho Narechena [Alippii and his bride]. In *Try romany – tri novels* (pp. 175–261). Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

2. **Vovchok, Marko** (1955). Sestra [Sister]. In *Vovchok, Marko. Tvory – Works*. (Vol. 1). (pp. 3–20). Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].

3. **Honchar, Oles** (2005). *Tvoja zoria* [Your Star]. In *Honchar, Oles. Vybrani tvory – Selected works*. (Vol. 2). (pp. 255–610). Kyiv: Saksent Plus [in Ukrainian].

4. **Rozdobudko, I.** (2015). *Rankovy prybyralnyk* [*Morning Cleaner*]. Kyiv: Nora-Druk [in Ukrainian].

Заборна Марія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка; вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, Україна.

Tel.: + 38-066-105-805-7

E-mail: maria_ternopil@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-6299-0060>

Zaoborna Mariia Stepanivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Do-cent, Associate Professor at the Department of General Linguistics and Slavic Languages, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University; 2 M. Kryvonosa St., Ternopil, 46027, Ukraine.

Надійшла до редакції 30 квітня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Заборна М. С. Мотивна структура тесту як лінгвістична проблема. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 187–203. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.14>

APA: Заборна, М. С. (2022). Мотивна структура тесту як лінгвістична проблема. *Лінгвістичні дослідження*, 56, 187–203. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.14>

ЗМІСТ

ТЕРМІНОЗНАВСТВО. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

<i>Борисов В. А.</i> Абревіатури в терміносистемі освіти: основні типи, структурні характеристики, функціонування (на матеріалі англійської та французької мов)	3
<i>Брус М. П.</i> Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові.....	12
<i>Кочан І. М.</i> Українська лінгвістична термінографія (хронологія, класифікація, структура)	25
<i>Пересада Є. І.</i> Формування терміносистеми прикладної лінгвістики в українському мовознавстві: абревіатурна латинізація	42
<i>Степаненко М. І.</i> Мовне законодавство, соціолінгвістика, політична лексикографія: найновітніші виміри.....	55
<i>Шкіцька І. Ю.</i> Динаміка термінології сфери інформаційної діяльності та бібліотечної сфери	77

ГРАМАТИКА

<i>Nekrylova O. L.</i> The Realisation of the Language Economy Principle in the Infantile Word Creation on the Example of New Transitive Verbs	93
<i>Полозова О. О., Саламанюк Н. В.</i> Когнітивно-прагматична інтерпретація якісної формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних речень (на прикладі з'ясувальних конструкцій).....	110
<i>Радчук О. В.</i> Вияви принципів економії та надмірності в словотвірних моделях (на матеріалі дериватів із семою 'відсутність')	124
<i>Степаненко Н. С.</i> Локативна функція родового відмінка: українсько-російські асиметричні зв'язки	141
<i>Халіман О. В.</i> Невласне питальні безособово-інфінітивні речення в аспекті граматики оцінки.....	151

ТЕКСТОЗНАВСТВО. ДИСКУРСОЛОГІЯ

<i>Myroshnychenko M. P.</i> Types of Paradigms in the Paradigmatic Analysis of Text.....	163
<i>Дерій А. О.</i> Синонімічні дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша	174
<i>Заборна М. С.</i> Мотивна структура тесту як лінгвістична проблема	187
<i>Космеда Т. А.</i> Націєцентризм, лінгвопатріотизм і фемінізм Лесі Українки у вимірах сучасної поліфункційної наукової парадигми	204